

Tóth Béla

Írta: Schöpflin Aladár

1894-ben lett Tóth Béla — ahogy akkoriban mondani szokás volt — jónevű újságíróból országos hírví íróvá. Szájról-szájra című könyvével jutott fel erre a magaslatára a hírnévnek. Egészen különös dolog ennek a könyvnek az akkori viszonyokhoz képest páratlan sikere. Mindenütt olvasták, mindenütt idézték, egyre-másra jelentek meg az új kiadásai, talán csak Herczeg Ferenc Gyurkovics-könyvei, amelyek szintén akkortájt voltak divatjuk virágjában, vetekedhettek vele az olvasóközönség nagysága és egyetemessége dolgában. Pedig egyszerű kis könyvecske volt, a magyar emberek száján forgó szállóigék jegyzéke, jelentésük magyarázata, szerzőjük és forrásuk megállapítása, egy kicsit anekdóta-gyűjtemény, kicsit kuriózumok leltára és kicsit filológia. Az emberek felfedezték magukban, hogy fontos tudniok, honnan ered például ez a mondás: ez nekem Hekuba, nyugtalanította okét, hogy nem lehet megállapítani, honnan való ez a királyi jelmondat: Bizalmam az ősi erényben és örültek, hogy ezentúl öntudatosan használhatják a „visszaszívní” szót, mert Tóth Béla kikutatta, melyik színész-anekdotából származik. Maga a szállóige kifejezés valami rendkívüli elmés trouvaillenak tetszett akkor ós senki se gondolt arra, hogy mégis csak a „Geflügelte Worte” kissé szabad fordítása, amint hogy az egész kis könyv egy azonos tárgyú német könyv ötlete, mintája és módszerei szerint készült.

Ezt a roppant sikert nem lehet másból megmagyarázni, mint írójának egyéniségéből. Tóth Bélának volt egy rendkívüli tulajdonsága, amely csalhatatlan biztosítéka volt a sikernek, akármit és akármiről írt. Igen élénk ösztöne volt a közönséggel való kontaktus iránt, ami körülbelül annyit jelent, hogy ő maga is a közönség egyik tagja volt, ugyanaz érdekelte, ugyanaz volt az ízlése, a gondolkodásmódja, az érdeklődése, nem választotta el őt olvasóitól más, mint az, hogy néhány fokkal többet tudott és főképpen igen szépen, egyszerűen, a stílusnak minden tudatos mesterkedés nélküli, természetes művészetével tudta kifejezni azt, amit a többi emberek jóval homályosabban, öntudatlanabul gondoltak. A közönség nyilvános gondolkodó szerve ő volt. A ráérő polgárember szereti a kuriózumokat nézegetni, akár csak Tóth Béla, kedvét leli a dilettáns nyelvészkedésben, mert büszke rá, hogy szereti, érti és jól tudja használni az anyanyelvét, de azért tud nevetni a hivatásos nyelvészek okoskodásain, amelyekkel ki tudják mutatni egészen eltérően hangzó rokonnyelvi szavak közös eredetét magyar szavakkal. A műveltségére diszkrétül rátartó polgárember szeret beszélgetni mindenféle, a műveltség körébe tartozó dolgokról, amelyek tudásához nem kell nagy erőfeszítés: egy-egy éppen aktuális természettudo-

gairól stb., stb. Egy kis filozófiát is szívesen elvisel, persze a józan, világos, praktikus fajtából. Legfőképpen pedig szeret a derék és művelt ember nézelődni az utcákon, megállani a kirakatok előtt, betekinteni a vásárcsarnokba, megbotránkozni a kofák gorombaságán, a kocsisok zsarolásán és káromkodásán, az utcai rend hiányain, mindenféle neveletlenségeken. Ő kultúrember, külföldi városokban járt, francia könyveket olvas — még a nagy Larousse is ott van könyvespolca díszhelyén! — neki igénye van a művelt tónusra, az urbánus életförmákra, arra, hogy mikor en tout-casját gondosan a nyele köré csavarva sétál az utcán, ne lásson kellemetlen és durva dolgokat és ne kelljen besározni gondosan kikefélte cipőjét a rossz kövezeten. Ez minden jó polgárember, vagy ez szeretne lenni és ez volt Tóth Béla. Még a franciáskodása és a németiség iránti kissé negélyezett lenézése járult kiegészítésül ehhez a képihez.

Az a gyanúm, hogy Tóth Béla 'egy kicsit maszkírozta iŝ magát egy bourgeois típusára, úgy, ahogy az a réalista francia irodalomban kialakult. M. Homaist ő aligha érezte oly egészen humoros figurának, mint Flaubert. Mr. Homaistnak azok a változatai, amelyek humoros hangulatuktól megfosztva, a Flaubert utáni irodalomban szerepeltek, neki bizonyára példaképei voltak. Ahogy ő az utcán járt, mindig pedáns választékossággal öltözve, fekete selyem esernyőjével a kezében, akármilyen volt az időjárás, rövid, nem túlgyors és nem is lassú lépésekkel, rövidlátó szemeivel odahajolva egy kirakathoz; Paris utcáin járva sok évvel később, gyakran jutott eszembe Tóth Béla, ilyes alakok láttára. Gondolkodásmódja is igazi bourgeois-gondolkodás volt: a városi élet képeit szerette, a természet csak szép látvány, írói képes beszéd anyaga volt neki. Mikor Montecarlóból megjött, sokat beszélt a nagy hotelek és a kaszinó életéről, keveset a tengerről és a természet egyéb szépségeiről; érdekelték a technika művei, különösen az olyanok, mint a telefon, az írógép (nagy esemény és diadal volt neki, mikor a telefont bevezettette a lakásába és ő volt az első magyar író, aki gépen írta cikkeit), a repülőgép problémájáról is sokat szeretett beszélni, de nem hitt megoldhatóságában, a falusi ember inkább anekdóta-tárgy volt neki, demokratának tartotta magát, de a szociális-kérdések nem igen érdekelték, vallás dolgában liberálisan közömbös volt, büszke volt anyai ágon való nemes őseire és apja egyszerű származására egyformán, költői hírnevére még inkább (jaj lett volna előtte annak, aki Tóth Kálmán költészetét kritika tárgyává merte volna tenni), nem szerette a fantasztikumot, a túlzást, a szenvedélyes dolgokat, a szertelenségét, a nagyon újat, konzervatív volt tudta nélkül, józan eszű, nacionalista, — a francia bon sens volt az ideálja — a képzőművészetet, zenét nem tanulmány alapján, de érzék szerint élvezte, az irodalomban a francia realisták, különösen Maupassant, Daudet, Bourget

voltak kedvencei. Filozófiája az a pozitivizmus volt, mely Comte eszméiből átszivárgott a korabeli francia polgárságba és minden más akkori polgárságba, amely nem szokott filozófiát olvasni.

Magyarországban akkor, a kilencvenes években vetődött felszínre a városi polgár embertípusa. Egyelőre még konglomerátuma volt különféle elemeknek, a régi német városi patriaciusság, a város életébe beleszívódott nemesség, az alsóbb rétegekből fölemelkedett része a lateinereknek, a mind jobban asszimilálódni kezdő zsidóság alkotóelemei még külön-külön is felismerhetők voltak — ahogy még ma is azok —, de a közös érdekek, közös életmód és mindenféle más közösségek révén már fejlődni kezdett köztük valami közérzés, ami arra vallott, hogy előbb-utóbb egységes vegyülékké kell válniok. Ezt a közérzést testesítette meg magában Tóth Béla és ezt fejezte ki írásaiban. Ő olyan volt, amilyené a magyar városi úriembernek válnia kellett volna, ezt a maga tipikus mivoltát fejezte ki az elérhető legnagyobb teljességgel mindabban, amit írt. Egy önmaga tudatára frissen ráeszmélt embertípus nyilvános szószólója volt — ez a titka rendkívüli sikerének és hatásának.

Ezenkívül pedig mindig foglalkoztatni tudta a közönséget a saját személyével. Nem az olyan reklám-hősök módjára, amilyenek az izléstelen handabandázás mai korszakában ráerőszakolják magukat a nyilvánosságra, hanem a közönségével bizalmas viszonyban élő íróember módján, aki írásban külön színül beleviszi önmagát, a maga egyéni szempontjait,^ élményeit, az élettel való súrlódásait, sőt alkalmilag apró-cseprő házi dolgait, is. Esti levelei-ből a közönség megtudta nemcsak azt, hogy ezeket az elmés és roppant népszerű cikkekcskéket ő gépen kopogtatja le, aztán betelefonál a szerkesztőségbe, hogy kész van és biciklis szolga jön el a kéziratért, de azt is, hogy a felesége milyen tapasztalatokat tett a csarnokban, hogy kis tömzsi, barnahajú asszony, házi nevén Lidónak becézik és az ura nagyon szereti, hogy a dolgozószobája hány szegletű, hogy van egy szép fehér angora-kandúrja, Hintze a neve, hogy karácsonyra íróasztalra való nagy gömbalakú órát kapott az asszonytól — és még ezer más efféle apró-cseprő dolgot. Ezt pedig minden oszontáció nélkül, az önmaga dolgairól beszélgetni szerető ember közvetlen, természetes módján keverte bele írásaiba. Ettől írása egészen különös személyes reliefet kapott s a közönség az írásain keresztül példátlan intim viszonyba került az íróval. Tóth Béla személyes ismerőse volt az egész országnak, pedig nagyon kevesen találkoztak vele személy szerint. Társaságba sohasem járt, klubokba még kevésbé, színházba és más nyilvános helyre igen ritkán, akkor is elvegyült a többi publikum közé, egyre teljesebb elzárkózottságban élt Abonyi-utcai lakásában. Mindig volt néhány barátja, akik gyakran meglátogatták, de ez a baráti kör egészen szűk volt és — később elmondandó okokból — gyakran változó. Voltak jóbarátai abból az időből, mikor még szer-

kesztőségbe és kávéházakba járó zszurnaliszta volt, de ezekkel évszámra nem találkozott. Az írásain keresztül érintkezett az emberekkel, de minden emberrel, aki az országban újságot és könyvet olvasott. Ha egy nap nem volt Esti levél a Pesti Hírlapban, ezer meg ezer embernek volt az az érzése, hogy máma elmaradt a házból a mindennapos, megszokott jóbarát.

Mindebből nyilvánvaló, hogy Tóth Béla ideális újságíró volt. Tulajdonképpen kvalitása ez volt, minden egyéb képessége ezt az egyet támogatta. Műveltsége jó újságíróműveltség, nem tudományos képzettség, hanem mindenféle terekről való közérdekű ismeretek nagy mennyisége, különös tekintettel a kuriózus dolgokra, ítélete egy művelt ember átlagítélete, világfelfogása egy gyakorlati, szinte magától értetődő életfilozófia, amely ösztönszerűen kerüli az éles kontroverz-problémákat, a témái azok a témák, amelyek éppen aznap mindenki száján forognak. Az írásmódja pedig az ideális jó újságíró-stílus, a szónak *nem* abban a lekicsinylő értelmében, amelyet a pesti újságírás átlagának gondatlan, műveletlen és affektált, a nyelv gyökeres ismerete és szeretete nélküli stílusa megérdemel, hanem valóban kitűnő magyar beszéd, közvetlen, kifejező, világos, numerózus, az író személyét és gondolatát egyaránt őszintén kifejező és nyelvileg is magától értetődően korrekt. Tóth Béláról sokszor mondták kollégái, hogy rendkívül lelkiismeretes újságíró volt, mesterségének becsületes munkása a pongyola és léha újságbeli megjelenésében is, mint külsejében mindig volt bizonyos úri elegancia. A nyelvet, mint mestersége eszközét, tudatosan kultiválta. Kollégái között nyelvtudós híre volt, mert szeretett nyelvi problémákról beszélni, a hivatalos nyelvtudósok is igyekeztek körükbe vonni, mert jó szolgálatot tett nekik a Szarvas Gábor-féle nyelvi orthológia terjesztésében. Pedig egyáltalában nem volt nyelvtudós, őt a nyelvnek csak a praktikuma érdekelte, a nyelvhasználat kérdései, amelyek minden pillanatban elébe botlanak mindenkinek, akinek mindennapi kenyeré, mesterségéhez tartozó szerszáma a nyelv. Mint a becsületes mesterember a jól kezébe illő kalapácsot, szerette és megbecsülte a magyar nyelvet, kifejező képességében gyönyörködni tudott és föltétlen biztonsággal tudott vele bánni.

Tóth Bélának a stílusa emelte velejében zszurnaliszta tehetőségét irodalmi színvonalra. Ebben is tipikus volt korára: amikor vált teljessé a magyar irodalom elújságíró sodása. A régebb író-típusban azok adták a túlnyomó vonásokat, akik valami tisztas közhivatalból éltek és szabad óráikban áldoztak az író-hivatásnak, a kilencvenes évek elejével vált csaknem kötelezővé, hogy az író zszurnaliszta legyen, legalább addig, amíg nem arat akkora sikert, amely felszabadítja a zszurnaliszta mellékfoglalkozástól. De még akkor is függő maradt mindegyik az újságtól: azokat a műfajokat kellett elsősorban kultiválnia, amelyekre az újságnak szüksége volt, a tárcát, a rövid novellát, kroit, elmefutta-

tást, színházi kritikát, mert az irodalomnak az újságtól független műfajai nem tudták eltartani még a legnépszerűbb embereket sem. Ebből következett az irodalomnak és az újságírásnak az összefolyása, a kettő között nem volt élesen megvont határ és tömérdek olyan írás keletkezett, amelyet író írt, de zurnalisztikai szükségéből. Aki utána néz, csodálkozni fog, milyen kevés olyan (könyv jelent meg ebben az időben, amely valóban könyvnek készült és nem eredetileg újság számára írt és csak utólag könyvvé összeállított cikkekből áll. Részben ez is magyarázza az akkori könyvek aránylag csekély kelendőségét, mert más az igénye a könyvolvasónak, mint az újságolvasónak, ami nagyon tetszik az embereknek az újságban, azt esetleg unják könyvben. Tóth Bélának is azok a könyvei arattak nagy sikert, melyeket könyvnek írt. a Szájról-szájra, a Mende-mondák, A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv stb., ellenben újság-tárcáinak, sőt roppant népszerű Esti leveleinek könyvalakban való kiadásai csak mérsékelt kelendőséget értek el.

Azért Tóth Béla igazi író volt, de szó szoros értelmében vett szépirodalmi munkáinak is a stílművészet volt a lényege. Maradt néhány novellája, amelyekben tanúságot tett finom és művészi elbeszélő adományáról, de amivel leginkább hatnak, az mégis csak a stílus útján való hangulateltetés teljes készsége volt. Én itt inkább csak emberi profilját próbálom megrajzolni emlékeim alapján, máskorra vagy másra kell hagynom művészetének esztétikai elemzését. Be kell érnem annak megállapításával, hogy írói művészete voltaképpen csaknem kizárólag stílművészet volt. És tudatosan az volt, az írónak nem is volt más célja, minthogy a stílusával fogja meg az olvasót. Hogy mennyire tudatos volt ebben, azt bizonyítja hangutánzó passziója. Nagyon szerette és pompásan tudta más írók stílusát utánozni. Néhány kortársát is, de ez szándékos persiflage volt, az illetők stílbeli modorosságának és nyegleségeinek kritikája. Amikor azonban régi stílusokat utánozott, abban komoly művészi szándék, a stílussal való jellemzés vágya vezette. Kazinczy szépelgő selypítését, a Biedermeyer-kor édes affektálását úgy tudta utánozni, hogy egy kis tárcacikkben felidézte egy kor egész levegőjét. Mesterművei ebben a genreben néhány Mikes hangján írt levél és az A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv, amely a régi magyar bibliafordítások nyelvén van írva. A régi stílusok hangulatát, levegőjét, a beszélő személlyel való rejtett kapcsolatait Tóth Béla pompásan érezte és az idegen hangot, amelyet magára vett, el nem vétette soha.

Mikor én, mint fiatal diák és tehetségének nagy bámulója, összekötetésbe kerültem vele, akkor jutott sok zurnalisztikai rabszolga-munka és sok küszködő szegénységben eltöltött év után némi tisztos jómódba. Könyveit, cikkeit akkori viszonyok szerint tisztességesen fizették, a kiadók vetélkedtek érte, nem kellett szerkesztőségbe járnia, megengedhette magának a kedve

szerint való lakás, a szépen terített asztal, a mindig tiszta fehérnemű, évenként egy hónapi külföldi utazás szerény, de akkor íróembernél ritka és ma megint elérhetetlenné vált luxusát. Ez volt életének legnyugodtabb pár éve. Sokat dolgozott és nagy kedvvel, szerette a saját írását, meg volt elégedve önmagával és az életben elfoglalt helyével. Magányos életet élt, ezt a magányát kissé hangsúlyozta, kellett neki a szókimondás függetlenségéhez. Ezért nem akart tagja lenni az irodalmi társaságoknak, még az újságírók klubjába, sőt nyugdíjintézetébe sem lépett be. Szerette a látogatókat, délután-hosszat eltudott beszélgetni állva, a kályhához támaszkodva, vagy törökösen leülve a szobájában elszórt keleti párnák egyikére. (A török dologban való jártasságára mint a híres szofta-mozgalom egyik részese és a szultánnak díszkardot vivő diákküldöttség egykori tagja, nagyon büszke volt, kicsit megtanult törökül, szerette ha hívei effendinek szólították, igen jó feketekávét tudott törökmódra készíteni.) A beszélgetés azonban meglehetősen egyoldalú volt: ő beszélt, a másik nem jutott szóhoz. Nagyon élvezte a saját beszédét, aminek különösen oka is volt: gyermekkorától fogva dadogó volt, de ezt a testi hibáját sikerült leküzdenie. Csak mikor beszélni kezdett, dadogott még egy-két pillanatig, aztán ömlött belőle folyékonyan a szó. Ezért nem szerette, ha félbeszakították. Beszédközben már csak egy-egy vállrándítás emlékeztetett a legyűrt dadogásra. Szeretett arról beszélni, miről írni készült — nem egy cikkét hallottam tőle előbb élőszóval, másnap aztán csaknem szóról-szóra úgy olvastam az újságban, ahogy nekem elmondta. Kellemes, érdekes beszélgető volt, elmés és kedves —, órák hosszat el tudtam hallgatni.

Később, már a kilencszázas években változás állott be nála. Megromlott az egészsége. Szívbaja támadt, amelynek az elharpózását nagyon elősegítette az addig mérsékletes ember egyre fokozódó alkoholfogyasztása (fölvitte szegény, napi egy üveg konyakig). Állandóan ingerült lelkiállapotban volt, amely néha mértéktelen kitérésekre ragadta környezetével és akárkivel szemben, aki éppen a közelében volt a rossz órája idején. Lasanként összeveszett mindenkivel, többnyire egészen oktalanul. Fadrusz Jánost például nagyon szerette és mint szobrászt valóban nagynak tartotta. Erzsébet királyné halála után nagy agitációt kezdett a „Pesti Hírlap”-ban, hogy a királyné szobrával pályázaton kívül Fadruszt kell megbízni. A művésznek, aki igen derék ember is volt, ez az agitáció kellemetlenné kezdett válni, mert Tóth Bélával való jóbarátsága köztudomású volt és művész társai kezdték azzal gyanúsítani, hogy ő maga inszcenálja ezt az agitációt. Írt tehát egy igen szép, baráti hangú levelet Tóth Bélának, amelyben, tekintettel a gyanúsításokra, kérte, hagyja abba az agitációt. Tóth Béla mértéktelenül megharagudott, úgy fogta fel a dolgot, mint merényletet az ő írói szabadsága ellen. Magából kikelve beszélt róla s mikor próbáltam csití-

tani, a felesége a háta mögül integetett ijedten, hogy hagyjam rá, ne mondjak neki ellent, mert még nagyobb dühbe jön. Aztán leült, írt egy haragos levelet Fadrusznak és a két jóbarát sohasem találkozott többet. Ingerültsége nemsokára már írásaiban is megmutatkozott. Epés, maró, támadó lett, belekötött mindenkibe s ha a megtámadott fél védeni merete magát, vagy éppen ha szelíden is, visszavágott, akkor fékevesztett haraggal, néha bizony durván nekirontott. Párbaja is volt egész sereg, kettő-három is ugyanazzal az egy emberrel. Utolsó nagy harca Wilde Oszkár és Ady Endre ellen volt. Wildet ő, aki nem értett angolul, csak azokból a nyeglén összeválogatott aforizmákból ismerte, amelyeket a napilapok „Vegyes” rovatában közölgettek műveiből — ezek alapján írtó harcot kezdett ellene. Ady fiatalkori költészete nyilván mind merevebbé váló konzervativizmusát lázította fel s a költő szenvedélyes gesztusai, nagy zajjal járó föllépése is sértette polgárias diszkrécióérzékét.

Aki ezeket a harcokat folytatta, ez már nem az a Tóth Béla, nem az a nyájas, elmés, harmonikus hangulatú ember volt, akit a közönség annyira megszeretett. Zord volt, epés, barátságatlan és kíméletlen, a stíljén is mind erősebben érzett valami kellemetlen érdes hang. A közönség kezdett elpártolni tőle. Produkálóképessége is megcsappant, különösen felesége halála óta, akit egy gyermek szenvedélyességével siratott. Hirtelen megrokkant, egészsége napról-napra hanyatlott, anyagi gondok kezdték látogatni. Egy lobbanás még: váratlan házassági terv egy hölgyel, aki betegségében jó szívvel ápolta, — eztán egy délután, amint elsötétített fürdőszobájában fotográfiái előhívásával pepecselt, beteg szíve felmondta örökre a szolgálatot.